

سخن آغازین

بی‌گمان بنیادی‌ترین و درخشان‌ترین رکن معرفت دینی را می‌توان عقاید و معارف نظری دین دانست. به همین جهت در میان علوم اسلامی، علم کلام به عنوان دانشی که استنباط، تبیین، تنظیم، اثبات و دفاع از آموزه‌های معرفتی دین را عهده‌دار گشته، همواره مورد توجه اندیشمندان مسلمان قرار داشته است. به گونه‌ای که دانش کلام را می‌توان در کنار دانش فقه و حتی مقدم بر آن، از دانشهای اصیل و مستقل اسلامی به شمار آورد. در پرتو رشد و تکامل علم کلام، استمرار هویت اجتماعی و تاریخی تفکر شیعی شکل یافته، و به تدریج بر اساس اصالت فکری و معرفتی برخاسته از مکتب اهل بیت (عهم) برساخته گشته و تناور شده است.

در این راستا، متکلمان بزرگ امامیه در دوره نخستین به تبیین عناصر اساسی مکتب دست یازیدند و از گوهر اندیشه ناب اسلامی در مقابل خطوط انحرافی به سختی دفاع کردند. در نسلهای بعدی بزرگانی چون شیخ کلینی، شیخ صدوق، شیخ مفید، سید مرتضی و شیخ طوسی در تدوین نظامهای جامع کلامی، تلاشهای فراوانی را به ثمر رساندند، که حاصل آن امروز به عنوان میراث فکر اسلامی-شیعی در اختیار ما قرار دارد. اما از آنجا که اهل بیت (عهم) به عنوان منبع و سرچشمه اصیل علوم الهی، در شرایط عینی جامعه و متناسب با ظرفیتهای مکانی و زمانی به تبیین و نشر معارف قرآنی می‌پرداختند و حتی گاه ویژگیهای مخاطب خاص را رعایت می‌کرده‌اند، و از آن رو که جامعه شیعه در هر دوره با تفاوتهایی از نظر وسعت و ضیق روبه‌رو بوده و عناصر جغرافیایی، سیاسی و فرهنگی در بیان اعتقادات و تفکر شیعی، نقشی بسزا داشته است، بازخوانی و بازیابی معارف اصیل اعتقادی با هدف بهره‌مندی بیشتر و به دست‌آوری فهمی والاتر از معارف اهل بیت (عهم)، ضروری به نظر می‌رسد. ضرورت این مهم به ویژه با ورود اندیشه‌های بیرونی، و تقابلهای نوین در عرصه مباحث فکری بیش از پیش خودنمایی می‌کند.

از این رو شایسته است امروزه که با تشکیل یک نظام شیعی در ایران، بسیاری از مردم جهان و نخبگان به شناخت فرهنگ اهل بیت (عهم) روی آورده‌اند و مخالفان نیز از روی کینه‌ورزی و بدخواهی برای خاموش کردن این نور الهی به شبهه‌افکنی و تیره‌سازی فضای گفتگوهای علمی امید بسته‌اند، اقدامی اساسی و برنامه‌ای روشمند و علمی در تبیین اصول و مفاهیم پایه در مدرسه اهل بیت (عهم) و احیای میراث فکری ایشان در حوزه مباحث اعتقادی، تدارک شود.

پژوهشکده کلام اهل بیت (عهم) وابسته به مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، تلاشی ویژه را با هدف «تبیین روشمند مبانی و مکتب معرفتی اهل بیت (عهم) و نشان دادن برتریهای آن بر سایر مدارس و مذاهب فکری و پاسخ‌گویی به شبهات آنان» آغاز نموده که تدوین کتاب «روش‌شناسی علم کلام» را می‌توان از نخستین قدمهای آن دانست. حاصل سالها تلاش محقق ارجمند حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر رضا برنجکار در این موضوع، در گروه روش‌شناسی پژوهشکده با نظارت ایشان، مورد بازخوانی و مستندسازی قرار گرفته و به تدوین آن اقدام شد. این موضوع که هم‌زمان از سوی مؤلف محترم در انجمن کلام اسلامی حوزه علمیه تدریس می‌شد، با استقبال مسئولان محترم انجمن روبه‌رو شد و در نتیجه مقرر شد که این اثر به صورت یک طرح مشترک به جامعه علمی عرضه شود. پژوهشکده بر خود لازم می‌داند از مؤلف محترم و تمام کسانی که در ارتقای کیفی و انتشار کتاب

همت نمودند، به ویژه انجمن کلام اسلامی قدردانی نماید. در این خصوص بایستی از مساعدتهای ریاست محترم مؤسسه دارالحدیث حضرت آیت‌الله ری شهری یاد کنم که بی‌گمان بدون عنایت ایشان، پژوهشکده کلام اهل بیت (عهم) به این نقطه از شکوفایی و ثمربخشی نمی‌رسید.

باش تا صبح دولتت بدمد
کاین هنوز از نتایج سحر است

رئیس پژوهشکده کلام اهل بیت (عهم)

محمدتقی سبحانی

یکی از مهم‌ترین ویژگیهای یک علم که باید در بررسی و شناخت آن طرح شود، روش آن علم است. به عبارتی روش، موضوع و غایت یک علم اصلی‌ترین ویژگیهای قابل مطالعه هر علم است.

بررسی و تنقیح روش علم کلام و طرح مباحث روش‌شناختی درباره این علم یکی از مقدمات ضروری حوزه کلامی روشمند است. با وجود این، مباحثی که در کتابهای کلامی قدیم و جدید ذکر شده، به مباحث محتوایی و موضوعات کلامی و مقدمات محتوایی آن مربوط می‌شود.

البته بررسی تحلیلی یک علم و روش آن معمولاً در علم دیگر مطالعه می‌شود، که علم کلام تاکنون از چنین دانشی بهره‌مند نبوده است. هرچند در سنت اسلامی، در آغاز هر علم، از جمله کلام، و با عنوان رئوس ثمانیه (عناوین هشتگانه)، به اختصار به مهم‌ترین ویژگیهای یک علم، از جمله روش آن، اشاره می‌شد. نیاز به مطالعه یک علم و روش آن زمانی احساس می‌شود که آن علم به رشد کافی رسیده و مورد توجه جامعه علمی قرار گرفته باشد.

با توجه به تأسیس مراکز و مؤسسات علمی و رشته‌هایی با هدف مطالعه در حوزه کلام، انتشار کتابها و مقالات متعدد در تبیین اعتقادات دینی و پاسخ به پرسشها و شبهاتی که درباره دین، اسلام و تشیع تدوین و مطرح شده است به نظر می‌رسد این علم تا حدی جایگاه خود را به دست آورده و توجه دانشمندان را به خود معطوف کرده است. از این رو، زمان طرح بررسیهای روش‌شناختی درباره این علم فرا رسیده است.

هر علمی نیازمند سلسله مبانی و روشهایی است که در علم دیگری مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ برای مثال مبانی روشی فلسفه در علم منطق، مبانی روشی فقه در علم اصول و مبانی روشی علوم تجربی در فلسفه علم بررسی می‌شود. بنابراین، مبانی روشی کلام نیز باید در علم دیگری بررسی شود. البته برخی مباحث منطق و اصول فقه در کلام نیز به کار می‌آید، اما برخی مباحث مختص کلام وجود دارد که باید در علم جدیدی بررسی شود. در کتاب حاضر سعی شده تا با طرح این‌گونه مباحث، ضمن پاسخ‌گویی به نیاز موجود، حرکتی برای تأسیس علمی جدید باشد.

متکلمان در تعریف علم کلام به دو جنبه «استنباط عقاید دینی» و «دفاع از عقاید دینی» اشاره کرده‌اند. این دو جنبه، به دو وظیفه اصلی و کلی متکلم اشاره می‌کند و بقیه وظایف از این دو نشئت می‌گیرند. مباحث کتاب حاضر، پس از بخش مقدماتی، در دو بخش «روش‌شناسی استنباط» و «روش‌شناسی دفاع» سامان یافته است که اولی در دو فصل روش‌شناسی نقلی و روش‌شناسی عقلی، و دومی در پنج فصل

تبیین، تنظیم، اثبات، رد شبهات، و رد مکاتب معارض بیان شده است. در زمستان سال 1375 مقاله‌ای از بنده با عنوان «روش‌شناسی علم کلام: روش استنباط از متون دینی» در مجله نقد و نظر به چاپ رسید. از همان زمان، بلکه پیش‌تر از آن، به فکر تدوین کتابی در این زمینه بودم و در این فاصله، مقالاتی درباره عقل منتشر نمودم. در سال 1389 پیشنهاد تدریس درس روش‌شناسی کلام از سوی بنیاد فرهنگی امامت - که دوره تخصصی امامت را در حوزه علمیه قم اجرا می‌کند - به بنده داده شد و درسهای آن دوره ثبت و به شکل جزوه‌ای درآمد. متعاقباً پس از آغاز به کار پژوهشکده کلام اهل بیت (عهم) وابسته به مؤسسه دارالحدیث، گروه روش‌شناسی کلام در این پژوهشکده تأسیس شد. با توجه به موضوع گروه با گروهی از فضلاء حوزه کارگاهی در این زمینه برگزار و مطالب تدریس‌شده با ایشان مرور، نقد و بررسی شد. مسئولیت تحقیق، افزودن مستندات و تکمیل جزوه درسی بر اساس دیگر مقالات بنده و اصلاحاتی که در ضمن تدریس و بررسی دوباره انجام می‌شد، بر عهده جناب آقای حجت‌الاسلام مهدی کریمی - دبیر گروه - قرار گرفت. اعضای گروه ضمن کار، هر یک تحقیقی درباره بخش سوم کتاب بر عهده گرفتند که از این تحقیقات در بخش سوم کتاب استفاده شد. در این مرحله جناب آقای حجت‌الاسلام مهدی نصرتیان در تنظیم و اعمال اصلاحات بخش سوم کتاب بنده را یاری کردند. برای بار سوم مطالب آماده‌شده برای گروهی از اعضای انجمن کلام اسلامی حوزه علمیه قم تدریس و بار دیگر مورد اصلاح و تکمیل قرار گرفت.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از همه عزیزانی که در تدوین و انتشار کتاب نقش داشتند، به خصوص جناب حجت‌الاسلام مهدی کریمی که بدون تلاش و همت ایشان کار به نتیجه مطلوب نمی‌رسید، و نیز جناب حجت‌الاسلام مهدی نصرتیان که مساعی ایشان نیز در کار بسیار مؤثر بود، و از دیگر اعضای گروه روش‌شناسی کلام، حجج اسلام آقایان افقی، جدی، غلامی، صمیمی و نصرتی تشکر کنم. همچنین از جناب حجت‌الاسلام و المسلمین سبحانی رئیس محترم پژوهشکده کلام اهل بیت (عهم) که از نکات ارزشمندشان در ارزیابی کتاب استفاده کردم، معاون ایشان جناب حجت‌الاسلام سیدهادی سیدوکیلی که در انتشار کتاب کمک نمودند، جناب حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر صادقی رئیس محترم انجمن کلام اسلامی که از پیشنهادهایشان استفاده کردم و جناب حجت‌الاسلام و المسلمین مسعودی که از نکات مفیدشان در ارزیابی استفاده کردم، قدردانی می‌نمایم.

رضا برنجکار

قم - 21 مهر 1391 مطابق با 25 ذی‌القعدة 1433